

VI. Людина і суспільство VI. Człowiek i społeczeństwo

Марія Леськів

Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНЦЕПЦІЯ «ЛЮДИНИ ПОЛІТИЧНОЇ» В АНТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Mariya Leskiv. Conception of «Political Person» in Ancient Discourse.

Key theoretical and methodological approaches of foreign and national scholars towards the understanding of the essence of «political person» in the ancient discourse are investigated in this article. The role of the politics in the process of the ancient state building and its influence on the formation of the notion of «political person» is analyzed. It is defined that the development of the political organization of the society, human pursuit of collectivity and sociality contributed to the participation of people in the politics.

The definition context of the human problem in the age of antiquity outlines the importance of such categories as «spirituality» and «morality» as the key principles of social life conceptualization and the regulators of human behavior, which is governed by rational and irrational norms.

The notion essence of «political person» and characteristic aspects of the meaning formation are studied. Human participation in political affairs of the ancient Greece and ancient Rome states is described separately. Various interpretations of the concept of political person are presented. Much attention is paid to the anthropocentric world view of Aristotle, especially his concept of man as a «political animal». The key role of the state in the process of the formation of a political person that became the main actor of the political arena of the polis life is emphasized. It is shown that outside of the family unit there is political space, which is formed with the «spirit» of liberty and publicity.

The article researches in details the peculiarities of democratic form of government of the ancient Greece as well as reveals the advantages and disadvantages of the purposive involvement of the citizens into political life. It is stated that such political process on one side formed an active political actor and on the other – political career of the Athenian citizen took all of his life space.

The reasons and process of the state building concentrating on the social part of human nature are studied and analyzed. The main features of anthropocentric conception of the ancient thinkers are studied; the key criteria for distinction of an animal and a human being are highlighted. The article defines and analyzes three main characteristic features that distinguish a human being from living creatures: sociality, intellect and language. The influence of the latter on the development of the state as an «institutional reality» built with words and symbols is proved.

The article emphasizes the considerable significance of the communication and political discourse as crucial characteristics of a citizen that determine his political activity. The language is viewed as an art of relations and inseparable method of nonviolent political actions. In modern political discourse there formed a tendency to define Athenian democracy as «the most conversable» state form. «Language» and «action» as two forms with political status are described separately.

The article formulates synthetic definition of the concept of political person, considering the peculiarities of human essence interpretation in ancient discourse. The factors directly or indirectly influencing the definition of the notion «political person» has been described. It is emphasized that the interpretation of the essence of the human of the ancient times is based upon the definition of a person as a social, governmental and political being. In the process of the research it is defined that the notion of «political person» is a complex conceptual model that is formed with such essential features as «socializing person», «ideal citizen», «personality of law», «friendly being».

Key words: «political person», ancient discourse, policy state, state, anthropocentrism, Athenian democracy, political discourse.

Політика з давніх віків відіграла важливе значення у житті людини. Політичне буття охоплювало суспільство від перших історичних форм його державності, інтегруючи індивіда у сферу політичного. Концентрація політики у межах держави таким чином унеможливила існування людини поза її межами. «Політична людина» стала основним

актором політичної арени полісного життя. Відтак, феноменом античного суспільства постало поняття «людина політична», яке першим вжив Арістотель.

Протягом віків зазначене визначення використовували багато науковців. Починаючи із 70 – 90 рр. ХХ ст. воно набуло нового смислового навантаження у політичній науці. Одними із перших, хто наважилися вжити поняття політичної людини були Ч. Сноу та Д. Белл, визначаючи її суть у контексті функціональних обов'язків. Пізніше термін «людина політична» вживається американським соціологом С. Ліпсетом у доробку «Політична людина. Соціальні основи політики» (1960), який визначив її крізь призму діяльності індивіда у політичній сфері. Поверталися до проблеми політичної людини, її визначення у добу Античності такі вчені, як Х. Арендт, Я. Буркхардт, Р. фон Пельман, Дж. Себайн, Т. Торсон, а також українські та російські науковці З. Бурачко, В. Бузескул, Б. Чичерін та ін. На жаль, у політичній науці поняття «політична людина» розкривається фрагментарно, оскільки вчені, апелюючи до окремих виявів її політичної сутності, свідомо упускають важливі аспекти, які знаходяться поза межами їх дослідницьких інтересів чи методологічних підходів.

Брак комплексних досліджень смислового навантаження поняття «людина політична», котрі б відтворювали його сутність, детермінує звернення до політико-філософської думки античності. Тому метою пропонованої статті є аналіз основних соціально-філософських теорій тодішніх мудреців і опис концептуальної моделі поняття «політична людина», причому під терміном «концептуальна модель» ми розуміємо абстрактну модель, котра складається із переліку взаємопов'язаних понять, виявляє причинно-наслідкові зв'язки, властиві предмету дослідження та відображає наш погляд на проблему.

Зародження політико-правової думки в добу Античності зумовлене становленням первісних форм приватної власності й розвитком політичної організації суспільства, насамперед держави, соціальним розшаруванням, виникненням правових і політичних ідей. Така соціально-історична дійсність сформувала особливий тип особистості – людину як політичну (суспільну) істоту. Важко однозначно говорити про зародження у цей час поняття «політичні відносини» у сучасному його розумінні, проте можна використовувати поняття «суспільні відносини». Притаманний Античності патріархальний тип міжособистісних відносин цілком екстраполювався на суспільні відносини. Соціальний розподіл сприяв розвитку перших варіантів трактування сутності людини з точки зору її перебування в межах полісу.

Зародження первісних форм державності засвідчує прагнення античної людини до колективності й соціальності, під якою Арістотель розумів саме політичність. Оскільки процес спочатку суспільної, а вже згодом політичної участі людини, формувався під впливом різноманітних чинників, важливо дослідити детермінанти, що стали визначальними у соціальній діяльності людини.

Ми говоримо про індивіда, свідомість якого націлена на можливість колективного, а пізніше громадянського життя. Еволюція суспільної свідомості відбувалася паралельно із розвитком державної організації. Поняття «людина» в Античності, детерміноване суспільною роллю, відображало його дуалістичне розуміння: людина як громадянин, і людина – раб (жінка, варвар). Соціальна значимість громадянина визначалася діяльністю в галузі товарного виробництва, головними ознаками вважалися стабільність та відданість обраній справі. Значна кількість повноправних громадян із активною політичною участю сприяли демократизації давньогрецької держави.

Поліс у свій час уособлював центр політичного, економічного й релігійного життя, саме у ньому сформувалися новий тип мислення, публічне обговорення й суперництво. Однак

для участі в політиці важливим було володіння словом (логосом), що стало найважливішим засобом панування й управління загальом. У полісному стані відбулася конкретизація цінності громадянства. Відтак, громадянином визнавався вільний від народження грек, наділений власністю й правом законотворчості. В полісі громадянин повністю залежав від держави, тіло його належало полісу й було приречене захищати його [1, с. 33–36].

Концептуалізація суспільно-політичного життя людини античними філософами спиралася на основоположні принципи духовності й моральності. Уявлення про зв'язок особистості й суспільства, інтерпретація становлення та самоствердження індивіда впливали із соціальних й культурних стандартів традиційного суспільства. Актуальними для Античності були вчення про чесноти, котрі пов'язували особистість із соціокультурною системою. Ідея духовності, або духовний початок буття, позбавлені матеріального вираження, уособлюють найвищу сутність й спрямовані на пізнання сенсу людського життя.

Причетним до людської природи, навіть більше, людською чеснотою, визначався найбільш загальний й універсальний принцип морального ідеалу, що включав у себе уявлення про благо й щастя. Говорячи про перспективи індивідуального й соціального росту, філософська антична традиція пояснювала через мораль метафізичні потреби у радісних, душевних, щасливих відчуттях людини. Моральність орієнтувала людину на досягнення земного щастя, керуючись у своїй діяльності правильною поведінкою. Мораль, як всеохоплюючий принцип, була необхідна для регулювання поведінки людини, котра керувалася як раціональними, так й ірраціональними нормами, що містили в собі елементи сакрального й містичного. Проблема моралі складала внутрішній світ людини, що відображався у її зовнішньому існуванні й способі буття. Духовність й моральність стали провідними принципами концептуалізації суспільного життя й політичної людини.

Категорія «духовності» відігравала значну роль у контексті формулювання проблеми людини. Основу духовності становила душа, котру філософи прирівнювали до різноманітних явищ природи. Духовність в античній філософії є провідною якістю особистості, цінністю людського єства. До речі, Я. Буркхардт у свій час оцінював Афіни як «визнаний усіма центр духовного обміну» (дух вільний й відкритий), подібного котрому не знайдеться рівних навіть серед штучної концентрації спеціалістів у наших сучасних столицях духовного спілкування» [2, с. 112]. Процес інтерпретації духовності й моральності набув діалогічного характеру. Групове обговорення філософських питань сприяло виникненню багатьох ідей стосовно певних явищ. В античному діалозі, на думку Сократа, народжувалася істина. Всі суспільні й природні явища ставали предметом розмови, озвучувалися й визначалися.

Демократія становила унікальний спосіб політичної організації полісу й саме поняття «демократія» виникло у Стародавній Греції. Для греків вона означала правління більшості, що сформувалася із бідних й неосвічених людей. Саме недостатність знань, невігластво народної маси, що прагне управляти, стали пізніше вагомими аргументами для засудження демократії як форми правління.

Відзначимо започаткування державного демосу – народне зібрання, котрому належать верховні права; Раду 500 – центральний орган державного управління. Вагома роль у народному зібранні відводилася демагогу, проте демагог й стратег (державна особа) втілювалися в єдиному образі. Цілеспрямоване залучення громадян до політичного життя породжувало майже щоденну їхню участь у вирішенні справ полісу. Право голосу надавалося лише тим, хто відвідував усі засідання й був ознайомлений із винесеними на обговорення суспільно значимими питаннями. Такого роду політичний процес формував активного політичного актора, а не індиферентного чи легковажного

індивіда. Формувалося неабияке почуття відповідальності за наданий громадянином «голос», адже поразка для кожного з них була приниженням власної гідності. Політична кар'єра афінського громадянина розвивалася дуже стрімко й займала весь його життєвий простір [3, с. 204–205]. З цього випливає, що політична людина – це вільний громадянин, котрий є учасником суспільних відносин й характеризується активною участю у політичному житті полісу, керуючись моральними принципами задля досягнення справедливості й земного щастя.

У постатях софістів втілилися перші образи політиків, так би мовити, афінський прототип політичної інтелігенції. Продик Кеосський називав їх «наполовину філософами, наполовину політиками». Софістична діяльність формувала повагу до знання публічних (політичних) справ, ораторства (котре пізніше стало невід'ємним атрибутом політичного діяча), знання й професіоналізму. Суспільна роль софістів у свій час була вагомою, оскільки їх спосіб подачі знання й вміння переконувати людей були частиною політичного буття давньогрецького полісу. Власне, вміння й прагнення до обговорення суспільно значущих питань започаткували основу афінського демократичного життя.

«Політичною» істота вважалася не через те, що вона безпосередньо займається державними справами, а через свій спосіб буття, сутність якого визначалася насамперед життям у державі. Відтак, держава – це спільнота, заснована на природній необхідності людей до об'єднання задля самозбереження. Стосовно цього Дж. Торсон й Т. Себайн згадують про основну тезу платонівської теорії: «...суспільство – це взаємне задоволення потреб людьми, чий здібності доповнюють одна одну» [4, с. 69].

Генеza античної державності брала свій початок із сім'ї, остання продукувала політично відповідальних громадян. Б. Чичерін із цього приводу відзначав, що сімейному типу союзу властивий спільний інтерес, заснований на внутрішній погодженості його членів, котрий формує початок загальної політичної мети [5]. Натомість, важливою особливістю давньогрецької держави, на думку Х. Арентс, є її публічність, що протистоїть приватному статусу сім'ї. Інститут сім'ї, сформований на ієрархічності, нерівності й патріархальності, унеможлиблює окремішність особи, поглинутої повнотою влади управителя роду. Тому саме у політичному просторі формується феномен свободи, що надається індивіду, котрий знаходиться поза сім'єю як сферою панування необхідності й примусу. Поліс формується рівними між собою вихідцями із сім'ї, у ньому панує вільне життя, насичене державними справами.

Особистість ставала публічною, виходячи із сім'ї, набувала політичного зв'язку з іншими, розриваючи зв'язок приватний, заснований на природній любові. Участь у сфері публічного була неабияким визнанням, а також можливістю виділитися серед гідних собі. В умілій суперечці майстерністю слова та діяннями можна було представити власну унікальність й спроможність вирішувати державні справи [6, с. 55–62].

Охарактеризувавши причини й процес державотворення, відзначимо неабияку зацікавленість античних мислителів соціальною складовою людської природи. Антропоцентричному світогляду Арістотеля властиві аргументоване розрізнення тварини й людини, акцент на винятковості останньої. Філософсько-політична думка Арістотеля сконцентровувалася навколо основних якостей, притаманних лише людині. По-перше, це здатність людини жити в межах держави: «А хто в силу своєї природи, не внаслідок певних обставин, живе поза державою, – той в розумовому відношенні надлюдина, або нелюд» [7, с. 17]. По-друге, надважливою особливістю людини є вміння спілкуватися. На його думку, той, хто не здатний до спілкування, вважаючи себе істотою самодостатньою й не відчуваючи потреб у чомусь, не становить частину держави. «Лише людина з усіх живих істот володіє

мовою», – зазначав філософ. Тому соціальність, розум й мова – основні характеристики, що виокремлюють людину з-поміж живих істот. Людина, що не спілкується з іншими, не переймається почуттями від близького у спілкуванні з собі подібними, що становить сенс людського життя, залишається недосконалою і «покаліченою».

Існували деякі суперечки стосовно спілкування у публічному просторі, використання ораторської майстерності з метою користюлюбного переконання, що не відповідатиме правді й справедливості. «Справжнім красномовством Сократ вважав тільки те мистецтво, яке піклується про душі громадян, стає захистом найкращого, незалежно від того чи до вподоби це слухачам: «Промови гідної людини завжди спрямовані до вищого блага» [8, с. 18].

Політичне мовлення в Давній Греції стало невід'ємною характеристикою політика, управлінця й громадянина. Промова мала велике значення, її логічність й упевненість оратора сприяли найкращому вирішенню справ. Х. Арндт відзначає, що із усіх форм людського співжиття (полісного стану) лише дві вважалися політичними, а саме «дія» та «мова». Остання використовується за декількох умов. По-перше, задля ненасильницького способу ведення політичних дій. Слово спонукає до формування політики як мистецтва відносин. По-друге, задля досягнення дипломатичних переговорів, використовуючи у конкретних ситуаціях необхідні для цього слова. «Бути політичним, жити у полісі передбачало, що вирішення усіх справ відбувається за допомогою слів, спрямованих на переконання, а не примусом і насиллям» [6, с. 37]. Насильство не вважалося способом політичного життя громадянина, а характеристикою позадержавної істоти. У цей період, відзначає Х. Арндт, з'явилася тенденція до розходження між «діями» й «словами», відповідно багато суспільно значущих питань частіше за все залишалися на рівні обговорюваних.

Характеризуючи афінську демократію, Я. Буркхардт у «Роздумах про всесвітню історію» відзначав, що вища міра спокою й поступовість «перш за все, свідчать про наявність в афінян абсолютної політичної обдарованості» [2, с. 255]. Тим не менше, Афіни теж прославилися над усіма освіченістю, мистецтвом й культурою соціального спілкування. Як наслідок, це зумовило визначення Я. Буркхардтом полісу як «найбільш говіркої» державної форми. Остання, на думку американського філософа Дж. Серла, постає інституціональною дійсністю, котра протягом всієї історії власного становлення формувалася на засадах мовлення, адже за допомогою слова й інших символів формуються факти [9, с. 59].

Словесне висвітлення ідей – найкращий спосіб демократичного управління. Платон й Арістотель вважали риторику найбільшим добром, а вміння спілкуватися – унікальною властивістю живої істоти. Більш практичного значення набуло красномовство у політичній системі Римської імперії, у якій практикувалися сенатські дебати. Розвиток перших шкіл й освітніх закладів наклав відбиток на ставлення до науки, й політичної зокрема. Відтоді політика й державне управління стало справою мудрих й освічених. Політична діяльність давньогрецького громадянина обумовлена чеснотою «мудрості». Так, філософи, згідно цієї ідеї – найкращі політики.

Людина наділена здатністю відкривати широкий простір для розвитку характерних їй здібностей з метою реалізувати останні у найвищій природній організації – державі. У межах державної організації акумулюється справжня людська природа: чесноти, здібності й уміння, які набагато важливіші за примітивні потреби нецивілізованого життя поза її межами. Зміст людського життя у державному вимірі наповнюється соціальними якостями, які не співпадають із ознаками примітивного бездержавного суспільства, залежного від імпульсів й інстинктів, притаманних усім живим істотам.

Людина, яка виконує політичну роль, наділяється політичними якостями та діє у політичному вимірі, означається як політична людина. Але, зважаючи на всім відоме твердження Арістотеля, що політичною істотою є така людина, яка наділена інстинктивним прагненням до спільного співжиття, варто визнати, що безпосередній вплив на становлення політичної людини здійснює процес становлення державної організації й форми правління. Потрібно враховувати той факт, що в арістотелівській концепції політичне включає культурний й соціальний аспекти.

Отже, інтерпретація сутності людини античної доби засновується на визначенні особи як істоти соціальної, державної й політичної. Політичність детермінована такими чинниками, як наявність розуму й мови, соціальність, цілеспрямована діяльність. Зазначені фактори взаємопов'язані й характеризують людину як складну багатофункціональну систему, що зіграла важливу роль у побудові афінської полісної державності. Поняття «політична людина» є складною концептуальною моделлю, котру формулюють такі сутнісні ознаки як «людина, що спілкується», «ідеальний громадянин», «правова особистість», «товариська істота». Політична діяльність античного громадянина засновувалась на принципах духовності й моральності, що сприяло пануванню загального політичного інтересу та визначенню критеріїв оцінки соціально-політичних процесів на основі категорій «справедливість» й «несправедливість». Соціальність особистості в античній філософській традиції визначалася як політичність у її сучасному розумінні. Антична практика всезагального публічного обговорення полісних справ сформувала вільного індивіда – громадянина й значимого учасника політичного спілкування, котрий впливає на державне управління.

1. *Кухта Б.* Нариси з історії європейської політичної думки / Б. Кухта. – Львів : Центр політ. досліджень, 2008. – 358 с.
2. *Буркхардт Я.* Размышления о всемирной истории / Я. Буркхардт. – М.; СПб. : Центр гуманитарных инициатив, 2013. – 560 с.
3. *Бузескул В.* История афинской демократии [Електронний ресурс] / В. Бузескул. – СПб. : Гуманитарная Академия, 2003. – 480 с. – Режим доступу : http://www.sno.pro1.ru/lib/buzeskul_istoriya_afinskoy_demokratii/18.htm.
4. *Себайн Дж.* Історія політичної думки [Електронний ресурс] / Дж. Себайн, Т. Торсон. – К., 1997. – 838 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd.htm>.
5. *Чичерин Б.* История политических учений [Електронний ресурс] / Б. Чичерин. – Режим доступу : http://dugward.ru/library/gosipravo/chicherin_ist_pr1.html#plat.
6. *Арендт Х.* Vita activa, или О деятельной жизни [Електронний ресурс] / Х. Арендт. – Режим доступу : https://vk.com/doc195058859_239277849?hash=51aef07de561b24c8c&dl=2e2122743db69a40b6.
7. *Арістотель.* Політика / Арістотель ; [пер. з давньогрец. О. Кислюк]. – К. : Основи, 2000. – 230 с.
8. *Васюріна А.* Ораторське мистецтво [Електронний ресурс] / А. Васюріна. – Режим доступу : http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11833/1/1313_2014.pdf.
9. *Searle J. R.* The Construction of Social Reality / Searle J. R. – N. Y. : The Free Press, 1995. – 239 p.